==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

એમ. પી. શર્મા અને અન્ય

વિ.

સતીશ ચંદ્રા, ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ, દિલ્હી અને અન્ય

માર્ચ ૧૫, ૧૯૫૪

[મહેરચંદ મહાજન મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, મુખર્જી, એસ.આર. દાસ, વિવિયન બોસ, ગુલામ હસન, ભગવતી, જગન્નાધદાસ અને વેંકટરામ અય્યર, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું બંધારણ, અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) અને ૨૦(૩)–કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસીજર (૧૮૯૮ નો ૫) ની કલમ ૯૬(૧) હેઠળ જારી કરાયેલ સર્ચ વોરંટ–શું અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) ની બહાર (ultra vires) છે–કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસીજર ની કલમ ૯૪ અને ૯૬ હેઠળ દસ્તાવેજોની શોધ અને જપ્તી–શું અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના અર્થમાં તેને ફરજિયાતપણે રજૂ કરાવવા સમાન છે.

ઠરાવ્યું, કે કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસીજર ની કલમ ૯૬(૧) ના પ્રથમ

વિકલ્પ હેઠળ સર્ચ વોરંટ માટેની જોગવાઈ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (f) નું ઉલ્લંઘન કરતી નથી.

શોધ અને જપ્તી એ માત્ર મિલકત કે જેની શોધ લેવાઈ છે તેને અને જપ્ત કરાયેલ વસ્તુઓને ધારણ કરવાના અધિકારમાં કામચલાઉ દખલગીરી છે. આ વતી વૈધાનિક માન્યતા એ જરૂરી અને વાજબી પ્રતિબંધ છે અને તેને પોતાનામાં જ (per se) ગેરબંધારણીય ગણી શકાય નહીં.

જે વ્યક્તિ સામે ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ નોંધવામાં આવ્યો હોય તેવા વ્યક્તિ પાસેથી આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા (incriminating) દસ્તાવેજો ફરજિયાતપણે રજૂ કરાવવા એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના અર્થમાં સાક્ષ્યલક્ષી ફરજિયાતપણું (testimonial compulsion) છે. પરંતુ કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસીજર ની કલમ ૯૪ અને ૯૬ ની જોગવાઈઓ હેઠળ દસ્તાવેજની શોધ અને જપ્તી એ અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના અર્થમાં તેનું ફરજિયાતપણે રજૂ કરાવવા સમાન નથી અને તેથી તે સદર અનુચ્છેદનું ઉલ્લંઘન કરતું નથી.

શોધ અને જપ્તીની સત્તા એ, કોઈપણ ન્યાયશાસ્ત્રની પ્રણાલીમાં, સામાજિક સુરક્ષાના રક્ષણ માટે રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા છે અને તે સત્તા કાયદા દ્વારા નિયંત્રિત થવી જરૂરી છે. જ્યારે બંધારણ નિર્માતાઓએ અમેરિકન ફોર્થ એમેન્ડમેન્ટ (Fourth Amendment) ને સમાન ગોપનીયતાના મૂળભૂત અધિકારની માન્યતા દ્વારા આવા નિયમનને બંધારણીય મર્યાદાઓને આધીન ન

કરવાનું યોગ્ય માન્યું છે, ત્યારે અમુક ખેંચાણયુક્ત અર્થઘટનની પ્રક્રિયા દ્વારા તેમાં સંપૂર્ણપણે અલગ મૂળભૂત અધિકારને દાખલ કરવાનું કોઈ વ્યાજબીપણું નથી.

અનુચ્છેદ ૨૦(૩) નો અવકાશ અને અર્થ સમજાવવામાં આવ્યો.

જહોન લિલબર્નનો કેસ (૩ સ્ટેટ ટ્રાયલ્સ ૧૩૧૫), બોયડ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (૧૧૬ યુ.એસ. ૬૧૬), વીક્સ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, (૨૩૨ યુ.એસ. ૩૮૩), ફેલિક્સ ગોલ્ડ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (૨૫૫ યુ.એસ. ૨૯૮), એન્ટિક વિ. કેરિંગ્ટન (૧૯ સ્ટેટ ટ્રાયલ્સ ૧૦૩૦), હેલ વિ. હેન્કેલ (૨૦૧ યુ.એસ. ૪૩), અને સત્ય કિંકર રોય વિ. નિખિલ ચંદ્ર જ્યોતિષોપાધ્યાય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૧ કલ. ૧૦૪) નો સંદર્ભ લીધેલ.

ઓરિજિનલ જ્યુરિસ્ડિક્શન પિટિશન્સ નં. ૩૭૨ અને ૩૭૫/૧૯૫૩.

મૂળભૂત અધિકારના અમલ માટે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ મૂળ પિટિશન.

અરજદારો વતી વેદ વ્યાસ અને દોલત રામ કાલિયા (સાથે એસ.કે. કપૂર અને ગણપત રાય).

સામાવાળાઓ વતી સી.કે. દફતરી, સોલિસિટર જનરલ ફોર ઇન્ડિયા (સાથે પોરસ એ. મહેતા અને એ.એમ. ચેટર્જી).

૧૯૫૪. માર્ચ ૧૫.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ જગન્નાધદાસ દ્વારા આપવામા આવેલ.

આ બે અરજીઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ રાહત માટેની છે જે સમાન અને સંબંધિત હકીકતોના સમૂહમાંથી ઉદ્ભવે છે અને તેની સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. તેઓ નીચેના સંજોગોમાં ઉદ્ભવે છે. રજિસ્ટ્રાર ઓફ જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઝ, દિલ્હી સ્ટેટ, દ્વારા ઈન્સ્પેક્ટર-જનરલ, દિલ્હી સ્પેશિયલ પોલીસ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટને નીચે મુજબની માહિતી નોંધાવવામાં આવી હતી. મેસર્સ ડાલમિયા જૈન એરવેઝ લિ. તેમની ઓફિસમાં ૯મી જુલાઈ, ૧૯૪૬ ના રોજ રૂ. ૧૦ કરોડની અધિકૃત મૂડી સાથે નોંધાયેલ હતી અને ૧૩મી જૂન, ૧૯૫૨ ના રોજ ફડચામાં (liquidation) ગઈ હતી. સરકાર દ્વારા કંપનીની બાબતોની તપાસનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો અને ઈન્ડિયન કંપનીઝ એક્ટ ની કલમ ૧૩૮ હેઠળ નિયુક્ત નિરીક્ષકના અહેવાલ પરથી જાણવા મળ્યું હતું કે કંપનીની શરૂઆતથી જ કંપનીના ભંડોળની ઉચાપત કરવાનો અને નોંધપાત્ર નુકસાન જાહેર કરવાનો, અને ખોટા હિસાબો અને બેલેન્સ-શીટ સબમિટ કરીને શેરધારકોથી બાબતોની સાચી સ્થિતિ છુપાવવાનો સંગઠિત પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. વિવિધ અપ્રમાણિક અને કપટપૂર્ણ વ્યવહારો પણ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા જે દર્શાવે છે કે કાલ્પનિક એન્ટ્રીઓ સાથેના ખોટા હિસાબો અને ખોટા રેકોર્ડ્સ જાળવવામાં આવતા હતા અને નાણાંની અપ્રમાણિક ટ્રાન્સફર કરવામાં આવી હતી. તદનુસાર એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઈન્ડિયન પીનલ કોડ ની કલમ ૪૦૬, ૪૦૮, ૪૦૯, ૪૧૮, ૪૨૦, ૪૬૫, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧ અને ૪૭૭(a) હેઠળના ગુનાઓ આચરવામાં આવ્યા હતા.

તેમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શેઠ આર.કે. ડાલમિયા જેઓ ડાલમિયા જૈન એરવેઝ લિ.ના ડિરેક્ટર અને ચેરમેન હતા તેઓ તેમના નોમિની મારફતે કેટલીક અન્ય કંપનીઓ, એટલે કે, (૧) ડાલમિયા સિમેન્ટ એન્ડ પેપર માર્કેટિંગ કંપની લિ., (૨) ડાલમિયા જૈન એવિએશન લિ. જે હવે એશિયા ઉદ્યોગ લિ. તરીકે ઓળખાય છે, અને (૩) એલન બેરી એન્ડ કંપની લિ. નું નિયંત્રણ કરી રહ્યા હતા અને આ તમામ કંપનીઓનો ઉપયોગ છેતરપિંડી કરવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. રજિસ્ટ્રાર ઓફ જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઝ દ્વારા તેમાં વધુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે છેતરપિંડીની હદ નક્કી કરવા માટે, માત્ર ડાલમિયા જૈન એરવેઝ લિ.ના જ નહીં પરંતુ ડાલમિયા ગ્રુપ દ્વારા નિયંત્રિત સંબંધિત કંપનીઓના પુસ્તકો પણ મેળવવા જરૂરી છે, જેમાંથી કેટલીક દિલ્હી રાજ્યની બહાર છે. ઓફિસો અને સ્થળો જેમાં અને જે વ્યક્તિઓની કસ્ટડીમાં રેકોર્ડ ઉપલબ્ધ હોઈ શકે તેની યાદીઓ પૂરી પાડવામાં આવી હતી. ઝડપી તપાસની માંગ કરવામાં આવી હતી. આ માહિતી સ્પેશિયલ પોલીસ દ્વારા ૧૯મી નવેમ્બર, ૧૯૫૩ ના રોજ ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ તરીકે નોંધવામાં આવી હતી. તેના આધારે ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ, દિલ્હી સમક્ષ, ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ ની કલમ ૯૬ હેઠળ, દસ્તાવેજોની શોધ માટે અને પૂરી પાડવામાં આવેલી યાદી મુજબના સ્થળોએ વોરંટ જારી કરવા માટે અરજી કરવામાં આવી હતી. ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટમાં દર્શાવેલ કેટલાક નોન-કોગ્નિઝેબલ (non-cognisable) ગુનાઓ અંગે તપાસ કરવા માટે પરવાનગી પણ માંગવામાં આવી હતી. એ જ દિવસે, ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટે ગુનાઓની તપાસનો આદેશ આપ્યો અને 34 જેટલા સ્થળોએ એકસાથે

શોધ માટે વોરંટ જારી કર્યા. ૨૫મી નવેમ્બર, ૧૯૫૩ અને તે પછીના દિવસોમાં શોધ કરવામાં આવી હતી અને વિવિધ સ્થળોએથી મોટા પ્રમાણમાં રેકોર્ડ જપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. અરજદારો એવી પ્રાર્થના કરે છે કે સર્ચ વોરંટને સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર ગણીને રદ કરવામાં આવે, અને જપ્ત કરાયેલા દસ્તાવેજો પરત કરવાની માંગ કરે છે. ૧૯૫૩ ની પિટિશન નં. ૩૭૨ માં ચાર અરજદારો છે જેમાંથી બીજા દિલ્હી ગ્લાસ વર્ક્સ લિ. છે, અને પ્રથમ તેના ડેપ્યુટી–જનરલ મેનેજર, ત્રીજા તેના સેક્રેટરી અને ચોથા તેમાં શેરધારક છે. ૧૯૫૩ ની પિટિશન નં. ૩૭૫ માં પાંચ અરજદારો છે જેમાંથી પ્રથમ મેસર્સ એલન બેરી એન્ડ કંપની લિ. છે, બીજા એશિયા ઉદ્યોગ લિ., ત્રીજા શ્રી આર.કે. ડાલમિયા, ચોથા ત્રીજાના સેક્રેટરી અને જનરલ એટર્ની અને પાંચમા અરજદારો નં. ૧ અને ૨ ના શેરધારક અને અરજદાર નં. ૨ ના અધિકારી છે. એ જોવા મળશે કે બંને પિટિશનોમાં અરજદારો ચાર કંપનીઓ સાથે સંબંધિત છે, એટલે કે, (૧) દિલ્હી ગ્લાસ વર્ક્સ લિ., (૨) મેસર્સ એલન બેરી એન્ડ કંપની લિ., (૩) એશિયા ઉદ્યોગ લિ., અને (૪) ડાલમિયા જૈન એરવેઝ લિ. છેલ્લી ત્રણ ડાલમિયા કંપનીઓ હોવાનું જણાવવામાં આવે છે પરંતુ અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલા રેકોર્ડ પરથી એ સ્પષ્ટ થતું નથી કે દિલ્હી ગ્લાસ વર્ક્સ લિ.ને તેમની સાથે શું ચોક્કસ સંબંધ છે. જોકે, તે કબૂલાત મુજબ એવા સ્થળોમાંનું એક છે જેના માટે સર્ચ વોરંટ માંગવામાં આવ્યું હતું અને જેની સામે ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ નોંધવામાં આવ્યો હોવાનું જણાય છે. પિટિશનોમાં વિવિધ પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ તેમાંથી જે માત્ર શોધની અનિયમિતતાઓ અને ગેરકાયદેસરતાઓ ઉભા કરે છે અને તેમાં કોઈ

બંધારણીય ઉલ્લંઘન સામેલ નથી તે એવી બાબતો છે જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અરજીઓ પર હાઇકોર્ટ સમક્ષ વધુ યોગ્ય રીતે રજૂ કરી શકાય છે અને અમે તેમાં જવાનો ઇનકાર કર્યો છે. અરજદારોએ, તેથી, અમારી સમક્ષ બે આધારો પૂરતા મર્યાદિત રાખ્યા છે જેના પર તેઓ પ્રશ્નગત શોધની બંધારણીય માન્યતાને પડકારે છે. ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો એ છે કે પ્રશ્નગત શોધ દ્વારા અનુચ્છેદ ૨૦(૩) અને અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) હેઠળ અરજદારોના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યું છે.

જ્યાં સુધી અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) પર આધારિત દલીલનો સંબંધ છે, અમે એ જોવા માટે અસમર્થ છીએ કે અરજદારો પાસે કોઈ દલીલપાત્ર કેસ છે. અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) તમામ નાગરિકોના મિલકત સંપાદન કરવા, ધારણ કરવા અને નિકાલ કરવાના અધિકારની ઘોષણા કરે છે જે કોઈપણ વર્તમાન અથવા ભાવિ કાયદાના સંચાલનને આધીન છે જ્યાં સુધી તે સામાન્ય જનતાના હિતમાં, તેના દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ અધિકારોના ઉપયોગ પર વાજબી પ્રતિબંધો લાદે છે. એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે કે આ કેસમાં કરવામાં આવેલી શોધ અને જપ્તી ગેરવાજબી હતી અને તે વિવિધ અરજદારોના અધિકાર પર ગંભીર પ્રતિબંધ સમાન છે, કારણ કે તેમના મકાનોમાં અતિક્રમણ કરવામાં આવ્યું હતું, તેમના દસ્તાવેજો છીનવી લેવામાં આવ્યા હતા અને આ મોટા પાયે અને કથિત રીતે મનસ્વી શોધ દ્વારા તેમના વ્યવસાય અને પ્રતિષ્ઠાને અસર પહોંચી હતી અને એવો કાયદો (કલમ ૯૬(૧), Cr.P.C.) જે આવી શોધને અધિકૃત કરે છે તે બંધારણીય ગેરંટીનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને મિલકત ધારણ કરવા અને

ભોગવવાના અધિકાર અંગે આ કેસમાં પ્રશ્નમાં રહેલા વોરંટના સંબંધમાં સામેલ છે જે કોડની કલમ ૯૬(૧) ના પ્રથમ વિકલ્પ હેઠળ હોવાનું કહેવાય છે તે અમાન્ય છે. પરંતુ, શોધ પોતે જ મિલકતના કબજા અને ભોગવટા પરનો પ્રતિબંધ નથી. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે જપ્તી અને લઈ જવું એ જપ્ત કરાયેલી મિલકતના કબજા અને ભોગવટા પરનો પ્રતિબંધ છે. આ, જોકે, માત્ર કામચલાઉ છે અને તપાસના મર્યાદિત હેતુ માટે છે. શોધ અને જપ્તી એ, તેથી, માત્ર જે પરિસરમાં શોધ કરવામાં આવી હોય તેને ધારણ કરવાના અને જપ્ત કરાયેલ વસ્તુઓના અધિકારમાં કામચલાઉ દખલગીરી છે. આ વતી વૈધાનિક નિયમન એ જરૂરી અને વાજબી પ્રતિબંધ છે જેને પોતાનામાં જ (per se) ગેરબંધારણીય ગણી શકાય નહીં. આવી કામચલાઉ દખલગીરી દ્વારા જો કોઈ નુકસાન થાય, જો તે કાનૂની સત્તાની બહાર હોવાનું જણાય તો તે અન્ય કાર્યવાહીમાં નિવારણ માટેનો વિષય છે. અમે એ જોવા માટે અસમર્થ છીએ કે આ બાબતમાં અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(f) ના ઉલ્લંઘનનો કોઈ પ્રશ્ન કેવી રીતે ઉભો થાય છે.

એકમાત્ર નોંધપાત્ર પ્રશ્ન, તેથી, જે ઉઠાવવામાં આવ્યો છે તે અનુચ્છેદ ૨૦(૩) સંબંધિત છે જે નીચે મુજબ છે:

> "કોઈપણ ગુનાના આરોપી વ્યક્તિને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવા માટે મજબૂર કરવામાં આવશે નહીં."

અમારી સમક્ષ જે દલીલ રજૂ કરવામાં આવી છે તે એ છે કે ગુનાની તપાસ માટે દસ્તાવેજો મેળવવા માટે શોધ કરવી એ આરોપી પાસેથી જ આરોપ સાબિત

કરી શકે તેવા પુરાવા બળજબરીથી મેળવવા સમાન છે અને તેથી તે ગેરબંધારણીય અને ગેરકાયદેસર તરીકે અનુચ્છેદ ૨૦(૩) દ્વારા બાધિત છે. એમાં કોઈ વિવાદ નથી કે, પ્રથમ દર્શનીય રીતે, પ્રશ્નમાં રહેલા અનુચ્છેદમાં એવું દર્શાવવા માટે કંઈ નથી કે તે તેના કાર્યક્ષેત્રમાં, આરોપીની કસ્ટડીમાંથી દસ્તાવેજોની શોધ અને જપ્તીના પ્રતિબંધને આવરી લે છે. પરંતુ એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે કે તે ઉદાર અર્થઘટનના અમુક સિદ્ધાંતો દ્વારા તેમાં અનિવાર્યપણે ગર્ભિત છે જે બંધારણીય ગેરંટીઓના અર્થઘટનને લાગુ પડે છે. દલીલની આ લાઇનના સમર્થનમાં અમેરિકન નિર્ણયો પર ઘણો આધાર રાખવામાં આવ્યો છે જેમાં સમાન પ્રશ્નો પર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. અરજદારો વતી દલીલ નીચેની રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. અનુચ્છેદ ૨૦(૩) માંની મૂળભૂત ગેરંટી તેના કાર્યક્ષેત્રમાં માત્ર આરોપી દ્વારા તેની સામે પડતર ફોજદારી કેસમાં આપવામાં આવેલી મૌખિક જુબાની જ નહીં, પરંતુ એવી વ્યક્તિ પાસેથી ફરજિયાતપણે લેવામાં આવેલા કોઈપણ પ્રકારના પુરાવાનો પણ સમાવેશ કરે છે કે જે તેના દ્વારા આરોપી તરીકે ફસાઈ છે અથવા ફસાવાની સંભાવના છે. તે, તેથી, માત્ર આરોપી દ્વારા તેના કબજામાંથી દસ્તાવેજો ફરજિયાતપણે રજૂ કરાવવા પૂરતું જ વિસ્તરતું નથી, પરંતુ કોઈપણ અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી પુરાવાના આવા ફરજિયાત રજૂ કરાવવા સુધી પણ વિસ્તરે છે જે ભવિષ્યની કાર્યવાહીમાં આરોપી તરીકે ફસાઈ શકે છે. જો અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ની સામગ્રીના આ મતને સ્વીકારવામાં આવે, તો રજૂ કરાયેલી દલીલમાં આગળનું પગલું એ છે કે દસ્તાવેજોની બળજબરીપૂર્વક શોધ અને જપ્તી એ, આ ગેરંટીના

બંધારણીય રક્ષણના હેતુઓ માટે, જે વ્યક્તિ પાસેથી તે જપ્ત કરવામાં આવ્યા છે તેના દ્વારા સદર દસ્તાવેજોના ફરજિયાત રજૂ કરાવવા સમાન છે. તર્કની આ શૃંખલા, જો તેની સંપૂર્ણતામાં સ્વીકારવામાં આવે, તો તે દસ્તાવેજોની શોધ અને જપ્તી અને તે વતી કોઈપણ વૈધાનિક જોગવાઈઓને અનુચ્છેદ ૨૦(૩) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘન તરીકે ગેરકાયદેસર અને રદબાતલ બનાવશે. આમ ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રશ્ન દૂરગામી મહત્વનો છે અને કાળજીપૂર્વક વિચારણાની જરૂર છે.

અનુચ્છેદ ૨૦(૩) સ્વ–અપરાધીકરણની ફરજ પાડવા (compulsion of self–incrimination) સામે રક્ષણના સિદ્ધાંતને મૂર્તિમંત કરે છે જે બ્રિટિશ ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રણાલીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાંનો એક છે અને જેને અમેરિકન પ્રણાલી દ્વારા અપનાવવામાં આવ્યો છે અને તેના બંધારણના એક અનુચ્છેદ તરીકે સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. તે નોંધપાત્ર હદ સુધી, વિવિધ વૈધાનિક જોગવાઈઓમાં સામેલ કરીને આ દેશમાં એંગ્લો–ઈન્ડિયન ફોજદારી ન્યાયના વહીવટમાં પણ માન્યતા પ્રાપ્ત છે. તેથી, સિદ્ધાંતના વ્યાપ અને સામગ્રીનું સાચું મૂલ્યાંકન કરવા અને આપણા બંધારણ–નિર્માતાઓએ અનુચ્છેદ ૨૦(૩) માં તેને કેટલી હદે માન્યતા આપવાનો ઇરાદો રાખ્યો હતો તે નક્કી કરવા માટે, આ સિદ્ધાંતના મૂળ અને વ્યાપ અને અંગ્રેજી કાયદામાં અને અમેરિકન કાયદામાં સમજ્યા મુજબ અને ભારતીય કાયદામાં માન્યતા પ્રાપ્ત થયા મુજબ તેની અસરો પર સરસરી નજર નાખવી જરૂરી છે.

અંગ્રેજી કાયદામાં, સ્વ–અપરાધીકરણ સામે રક્ષણના આ સિદ્ધાંતનું

ઐતિહાસિક મૂળ હતું. તે સ્ટાર ચેમ્બરની અદાલત દ્વારા, તેના ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં અપનાવવામાં આવેલી તપાસ પદ્ધતિઓ (inquisitorial methods) અને લાદવામાં આવેલી બર્બર સજાઓ સામે અણગમાની લાગણીમાંથી પરિણમ્યું હતું. આ જહોન લિલબર્ન(૧) ના કેસમાં ટોચ પર પહોંચ્યું જેના કારણે સ્ટાર ચેમ્બર નાબૂદ થઈ અને એ સિદ્ધાંતની મજબૂત માન્યતા પ્રાપ્ત થઈ કે આરોપીને શપથ લેવડાવવા જોઈએ નહીં અને તેની પાસેથી કોઈ પુરાવા લેવા જોઈએ નહીં. આ સિદ્ધાંત, સમય જતાં, તેના તાર્કિક વિસ્તરણમાં વિકસિત થયો, સ્વ–અપરાધીકરણ સામે સાક્ષીઓના વિશેષાધિકાર દ્વારા, જ્યારે મૌખિક જુબાની આપવા માટે અથવા દસ્તાવેજો રજૂ કરવા માટે બોલાવવામાં આવે. ૧૮૯૮ ના ક્રિમિનલ એવિડન્સ એક્ટ દ્વારા આરોપીને તેના પોતાના વતી સક્ષમ સાક્ષી બનાવીને, જો તેણે તેના માટે અરજી કરી હોય તો ફેરફાર દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ જ્યાં સુધી સાક્ષીઓની મૌખિક જુબાની અને દસ્તાવેજોના ઉત્પાદનનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી સ્વ–અપરાધીકરણ સામેનું રક્ષણ પહેલાની જેમ ચાલુ રહ્યું. (જુઓ ફિપ્સન ઓન એવિડન્સ, ૯મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૨૧૫ અને ૪૭૪).

આ સિદ્ધાંતો, ૧૮૯૮ માં કાયદાકીય ફેરફાર પહેલાં હતા તેવા, અમેરિકન કાનૂની પ્રણાલીમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેના સામાન્ય કાયદા (common law) નો ભાગ બન્યા. (જુઓ વિગમોર ઓન એવિડન્સ, વોલ્યુમ VIII, પૃષ્ઠ ૩૦૧ થી ૩૦૩). આ પછીથી તેના પાંચમા સુધારા (Fifth Amendment) દ્વારા તેમના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું. પાંચમા સુધારાની

ભાષાને અમેરિકન અદાલતો દ્વારા અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદા હેઠળ સંચાલિત સ્વ–અપરાધીકરણ સામેના રક્ષણના સિદ્ધાંતના તમામ પાસાઓને આવરી લેવા માટે પૂરતી વ્યાપક માનવામાં આવી હતી જેમાં સાક્ષીઓની મૌખિક જુબાની અને દસ્તાવેજોના ઉત્પાદનનો સમાવેશ થાય છે. (જુઓ વિલિસ ઓન કોન્સ્ટિટ્યુશનલ લો, પૃષ્ઠ ૫૧૮ અને ૫૧૯). સમય જતાં તે વિશેષાધિકારના વધુ વિસ્તરણને અદાલતો દ્વારા શોધ અને જપ્તી સંબંધિત માન્યતા આપવામાં આવી. એવું માનવામાં આવ્યું કે દસ્તાવેજોની ગેરવાજબી શોધ અને જપ્તી ચોથા અને પાંચમા સુધારાઓ [બોયડ વિ. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ(૧)] ની ખરાબીમાં સમાન રીતે આવે છે, અને આ રીતે પ્રાપ્ત થયેલા દસ્તાવેજો અથવા અન્ય પુરાવાઓ પુરાવા તરીકે અસ્વીકાર્ય હતા [વીક્સ વિ. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ(૨)].

ભારતીય કાયદામાં આ રક્ષણ કેટલી હદે માન્ય છે તે સમયાંતરે વિવિધ સંબંધિત વૈધાનિક જોગવાઈઓ પરથી જણાય છે. ૧૮૫૨ ના એક્ટ XV ની કલમ III માન્યતા આપે છે કે ફોજદારી કાર્યવાહીમાં આરોપી તેના પોતાના માટે અથવા તેની વિરુદ્ધ પુરાવા આપવા માટે સક્ષમ અથવા ફરજ પાડી શકાય તેવો સાક્ષી નથી. એવિડન્સ એક્ટ ૧૮૭૨ ના કાયદા I દ્વારા આ જોગવાઈ રદ કરવામાં આવી હતી. પરંતુ તે દરમિયાન ૧૮૬૧ ના ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડે તેની કલમ ૨૦૪ અને ૨૦૩ માં અનુક્રમે એવી જોગવાઈ કરી હતી કે આરોપીને કોઈ શપથ લેવડાવવામાં આવશે નહીં અને તેની તપાસ કરવી તે મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકાર પર રહેશે. ૧૮૭૨ ના ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડે તેની કલમ ૨૫૦ દ્વારા, ફરિયાદ પક્ષ માટેના સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવ્યા પછી, આરોપીની સામાન્ય

પૂછપરછ ફરજિયાત બનાવી અને તેની કલમ ૩૪૫ પ્રદાન કરે છે કે આરોપી વ્યક્તિને કોઈ શપથ લેવડાવવામાં આવશે નહીં. આ સુવિધાઓ પછીના ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડમાં ચાલુ રાખવામાં આવી છે અને ૧૮૯૮ ના વર્તમાન ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ ૩૪૨ માં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી છે. આ વતી માત્ર એક જ પછીનો વૈધાનિક ફેરફાર જોવા મળે છે, તે પ્રિવેન્શન ઓફ કરપ્શન એક્ટ, ૧૯૪૭ ની કલમ ૭ દ્વારા લાવવામાં આવ્યો છે. સદર કલમ દ્વારા આરોપી સદર કાયદા હેઠળના ગુનાઓના સંબંધમાં પોતાની અરજી પર સક્ષમ સાક્ષી છે.

જ્યાં સુધી સાક્ષીઓનો સંબંધ છે, ૧૮૫૨ ના એક્ટ XV ની કલમ III પણ આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા પ્રશ્નોના જવાબ આપવાની ફરજ પાડવા સામે સાક્ષીઓના રક્ષણની ઘોષણા કરે છે. તેના થોડા સમય પછી ૧૮૫૫ માં, આ રક્ષણમાં ૧૮૫૫ ના એક્ટ II ની કલમ ૩૨ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો જેણે તેને આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા પ્રશ્નોના જવાબો આપવા માટે પણ મજબૂર કર્યો હતો પરંતુ ખોટા પુરાવા આપવા માટે કાર્યવાહીના અપવાદ સિવાય ફોજદારી કાર્યવાહીમાં આવા પુરાવા અથવા તેના કોઈપણ અન્ય પ્રકારના ઉપયોગના આધારે ધરપકડ અથવા કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ પૂરી પાડી હતી. આ સ્થિતિ એવિડન્સ એક્ટ ૧૮૭૨ ના કાયદા I ની કલમ ૧૩૨ હેઠળ ચાલુ રાખવામાં આવી છે જે હજુ પણ અમલમાં છે. જ્યાં સુધી દસ્તાવેજોનો સંબંધ છે, એવું જણાતું નથી કે ભારતીય વૈધાનિક કાયદાએ એવિડન્સ એક્ટ ૧૮૭૨ ના કાયદા I ઘડવામાં ન આવ્યો ત્યાં સુધી આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા દસ્તાવેજો રજૂ કરવા સામે રક્ષણની ચોક્કસપણે માન્યતા આપી હતી, જેની કલમ ૧૩૦ માં

આ વતી જોગવાઈ છે. તે બિલકુલ સ્પષ્ટ નથી કે શું આ કલમ કે જે દાવાના પક્ષકારોને બાકાત રાખે છે તે આરોપીને લાગુ પડે છે. આમ જ્યાં સુધી ભારતીય કાયદાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી એવું માની શકાય છે કે સ્વ–અપરાધીકરણ સામેનું રક્ષણ ઓછામાં ઓછું અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદાની જેમ જ ચાલુ રહે છે, જ્યાં સુધી આરોપી અને દસ્તાવેજોના ઉત્પાદનનો સંબંધ છે, પરંતુ તે સાક્ષીઓની મૌખિક જુબાની સંબંધિત સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં ફરજિયાતપણું દાખલ કરીને અને આવા ફરજિયાત પુરાવાના આધારે કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ પ્રદાન કરીને.

જ્યારથી અંગ્રેજી કાયદામાં સ્વ–અપરાધીકરણ સામે રક્ષણનો સિદ્ધાંત સ્થાપિત થયો છે અને અન્ય કાયદા પ્રણાલીઓ કે જેણે તેને અનુસર્યું છે, તેની ઉપયોગિતા અંગે નોંધપાત્ર ચર્ચા થઈ છે અને કેટલાક વર્ગમાં ગંભીર શંકાઓ હતી કે આ સિદ્ધાંત ન્યાયને હરાવવાનું વલણ ધરાવે છે. આ સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે સ્વ–અપરાધીકરણ સામે આરોપીનું રક્ષણ વણચકાસાયેલી શંકા પર કબૂલાતની ખંડણી (extortion) ને બદલે સત્ય અને કથિત અથવા શંકાસ્પદ ગુનાના પુરાવા શોધવા માટે બાહ્ય સ્ત્રોતોમાંથી સક્રિય તપાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. (જુઓ વિગમોર ઓન એવિડન્સ, વોલ્યુમ VIII, પૃષ્ઠ ૩૦૯). એવો પણ દાવો કરવામાં આવે છે કે મૌખિક જુબાની અને દસ્તાવેજોના ઉત્પાદન અંગે સાક્ષીઓને લાગુ પડતો તે વિશેષાધિકાર તેમને સામાન્ય રીતે મુક્ત વાતાવરણ પૂરું પાડે છે જેમાં તેઓને અદાલતોમાં પુરાવા રજૂ કરવા માટે આગળ આવવા સમજાવી શકાય છે અને તેમના જ્ઞાનમાં અને તેમના કબજામાં રહેલી સામગ્રીના સંદર્ભમાં, કેસમાં સત્યને સ્પષ્ટ કરવામાં નોંધપાત્ર

મદદરૂપ બની શકે છે. (જુઓ વિગમોર ઓન એવિડન્સ, વોલ્યુમ VIII, પૃષ્ઠ ૩૦૭). બીજી બાજુ, કેટલાક વર્ગોમાં એવો દ્રઢ મત છે કે સામાજિક હિતો પર આ નિયમની અનિચ્છનીય અસર પડે છે અને ગુનાની તપાસમાં, આ વિશેષાધિકારના પરિણામે રાજ્યને જબરદસ્ત મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. એવું કહેવાય છે કે આ ગુનાનું છુપાવવાનું સ્થળ બની ગયું છે અને તે તેની ઉપયોગીતા કરતાં વધુ સમય જીવી ગયું છે અને આરોપી વ્યક્તિઓના અધિકારો આ વિશેષાધિકાર વિના પૂરતા પ્રમાણમાં સુરક્ષિત છે અને કોઈપણ નિર્દોષ વ્યક્તિને તેની જરૂર નથી. (જુઓ વિગમોર ઓન એવિડન્સ, વોલ્યુમ VIII, પૃષ્ઠ ૩૧૪ અને ૩૧૫). સ્ટીફનના હિસ્ટ્રી ઓફ ધ ક્રિમિનલ લો ઓફ ઇંગ્લેન્ડના વોલ્યુમ 1 ના પૃષ્ઠ ૪૪૧ અને ૪૪૨ ના કેટલાક ફકરાઓ પણ આ સંદર્ભમાં ઉપદેશક છે અને સમાન મતભેદ દર્શાવે છે.

ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિને ધ્યાનમાં રાખીને, આ મૂળભૂત અધિકારના અવકાશને ખૂબ વ્યાપક શ્રેણી તરીકે અર્થઘટન કરવાનું કોઈ સ્વાભાવિક કારણ નથી. કે વપરાયેલા શબ્દોના માત્ર શાબ્દિક અર્થ પૂરતું તેને મર્યાદિત કરવું યોગ્ય ન હોત, કારણ કે તે એક સ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે યોગ્ય હોય ત્યારે બંધારણીય જોગવાઈનું ઉદારતાપૂર્વક અર્થઘટન કરવું જોઈએ, જેથી તેના ઉદ્દેશ્યને આગળ વધારી શકાય અને તેના ભંગને અટકાવી શકાય. આપણા બંધારણમાં આ અધિકાર જે શબ્દોમાં જાહેર કરવામાં આવ્યો છે તેનું વિશ્લેષણ કરતા, એવું કહી શકાય કે તેમાં નીચેના ઘટકો છે. (૧) તે "ગુનાના આરોપી" વ્યક્તિને લગતો અધિકાર છે; (૨) તે "સાક્ષી બનવા માટે મજબૂર" કરવા સામે

રક્ષણ છે; અને (૩) તે પોતાની વિરુદ્ધ પુરાવા આપવાના પરિણામે આવી બળજબરી સામે રક્ષણ છે. જે કેસોની સાથે આપણે કામ પાર પાડી રહ્યા છીએ તે એ આધારે આપણી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે કે જે વ્યક્તિઓ સામે સર્ચ વોરંટ જારી કરવામાં આવ્યા હતા, તે તમામ વ્યક્તિઓ એવી હતી કે જેમની સામે ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ નોંધવામાં આવ્યો હતો અને જેમનો તેમાં આરોપીની શ્રેણીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેથી તેઓ અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના અર્થમાં "ગુનાના આરોપી" વ્યક્તિઓ છે અને એ પણ કે જે દસ્તાવેજોની શોધ માટે વોરંટ જારી કરવામાં આવ્યા હતા, કથિત ગુનાઓની તપાસ માટે જરૂરી હોવાથી, આવી શોધ આરોપ સાબિત કરી શકે તેવી સામગ્રી માટે હતી. એ નોંધવું જોઈએ કે ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટમાં નોંધાયેલા કેટલાક આરોપીઓ ઇનકોર્પોરેટેડ કંપનીઓ છે. પરંતુ અમારી સમક્ષ એવો કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો નથી કે રક્ષણ કોર્પોરેશનો અથવા તેમના સંબંધિત દસ્તાવેજોને લાગુ પડતું નથી–એક પ્રશ્ન જેના વિશે અમેરિકન અદાલતોમાં નોંધપાત્ર ચર્ચા થઈ છે. ઉપરોક્ત આધાર પર, તેથી, અમારી સમક્ષ એકમાત્ર નોંધપાત્ર દલીલ એ હતી કે આરોપીના કબજામાંથી આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા દસ્તાવેજો ફરજિયાતપણે રજૂ કરાવવા એ આરોપીને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવાની ફરજ પાડવા સમાન છે. આ દલીલ તદનુસાર મુખ્યત્વે ઉપર જણાવેલ ત્રણ ઘટકોમાંથી બીજાના અવકાશ અને અર્થ સંબંધિત મુદ્દો ઉઠાવે છે.

વ્યાપક રીતે કહીએ તો અનુચ્છેદ ૨૦(૩) માંની ગેરંટી "સાક્ષ્યલક્ષી ફરજિયાતપણા" (testimonial compulsion) સામે છે. એવું સૂચવવામાં

આવે છે કે આ કોઈ ગુના માટે ટ્રાયલ પર ઊભેલી વ્યક્તિના મૌખિક પુરાવા પૂરતું મર્યાદિત છે જ્યારે તેને સાક્ષી–બોક્સ (witness–stand) માં બોલાવવામાં આવે છે. અમે બંધારણીય ગેરંટીની સામગ્રીને આ માત્ર શાબ્દિક અર્થ પૂરતી સીમિત રાખવાનું કોઈ કારણ જોઈ શકતા નથી. તેને આ રીતે મર્યાદિત કરવું એટલે ગેરંટીના મૂળ હેતુથી તેને વંચિત કરવું અને કેટલાક અમેરિકન નિર્ણયોમાં જણાવ્યા મુજબ સારને બદલે શબ્દો પકડી રાખવા જેવું થશે. અનુચ્છેદ ૨૦(૩) માં વપરાયેલો શબ્દપ્રયોગ "સાક્ષી બનવું" (to be a witness) છે. એક વ્યક્તિ માત્ર મૌખિક પુરાવા આપીને જ નહીં પરંતુ દસ્તાવેજો રજૂ કરીને અથવા મૂંગા સાક્ષીના કિસ્સામાં સમજાય તેવા ઇશારા કરીને (જુઓ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૧૧૯) અથવા તેવું કંઈક કરીને "સાક્ષી બની" શકે છે. "સાક્ષી બનવું" એ "પુરાવા પૂરા પાડવા" સિવાય બીજું કંઈ નથી, અને આવા પુરાવા હોઠ દ્વારા અથવા કોઈ વસ્તુ અથવા દસ્તાવેજના ઉત્પાદન દ્વારા અથવા અન્ય રીતે પૂરા પાડી શકાય છે. જ્યાં સુધી દસ્તાવેજોના ઉત્પાદનનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૧૩૯ કહે છે કે સમન્સ પર દસ્તાવેજ રજૂ કરનાર વ્યક્તિ સાક્ષી નથી. પરંતુ તે કલમનો હેતુ ઉલટતપાસના અધિકારનું નિયમન કરવાનો છે. તે "સાક્ષી" શબ્દના અર્થ માટે માર્ગદર્શક નથી, જે તેના સ્વાભાવિક અર્થમાં સમજવો જોઈએ, એટલે કે, એવી વ્યક્તિ જે પુરાવા પૂરા પાડે છે. ખરેખર, દરેક હકારાત્મક સ્વૈચ્છિક કૃત્ય જે પુરાવા પૂરા પાડે છે તે જુબાની (testimony) છે, અને સાક્ષ્યલક્ષી ફરજિયાતપણું એવી બળજબરી દર્શાવે છે જે વ્યક્તિના હકારાત્મક સ્વૈચ્છિક પુરાવાના કૃત્યો મેળવે છે, તેના ભાગ પર મૌન

અથવા તાબેદારીના નકારાત્મક વલણથી વિપરીત. એવું વિચારવાનું પણ કોઈ કારણ નથી કે આ રીતે મેળવેલા પુરાવાના સંદર્ભમાં રક્ષણ માત્ર કોર્ટરૂમમાં ટ્રાયલ વખતે જે બને છે તે પૂરતું મર્યાદિત છે. અનુચ્છેદ ૨૦(૩) માં વપરાયેલો શબ્દપ્રયોગ "સાક્ષી બનવું" છે અને "સાક્ષી તરીકે હાજર થવું" એવો નથી: તે અનુસરે છે કે આરોપીને આપવામાં આવતું રક્ષણ જ્યાં સુધી તે "સાક્ષી બનવું" વાક્ય સાથે સંબંધિત છે તે માત્ર કોર્ટ રૂમમાં સાક્ષ્યલક્ષી ફરજિયાતપણા પૂરતું જ નથી પરંતુ તેની પાસેથી અગાઉ મેળવેલી ફરજિયાત જુબાની સુધી પણ વિસ્તરી શકે છે. તેથી તે એવી વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ છે જેની સામે ગુનાના કમિશન સંબંધિત ઔપચારિક આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે જે સામાન્ય પ્રક્રિયામાં કાર્યવાહીમાં પરિણમી શકે છે. શું તે અન્ય પરિસ્થિતિઓમાં અન્ય વ્યક્તિઓને ઉપલબ્ધ છે કે કેમ તે આ કેસમાં નિર્ણય માટે જરૂરી નથી.

આ પ્રકાશમાં જોતાં, અનુચ્છેદ ૨૦(૩) હેઠળની ગેરંટી વર્તમાન કેસોમાં આ અરજદારોને ઉપલબ્ધ રહેશે જેમની સામે ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટમાં આરોપી તરીકે નોંધ કરવામાં આવી છે. તે પુરાવારૂપ દસ્તાવેજોના ઉત્પાદન માટેની કોઈપણ ફરજિયાત પ્રક્રિયા સુધી વિસ્તરશે જે તેમની સામે કાર્યવાહીને સમર્થન આપવાની વ્યાજબી શક્યતા ધરાવે છે. ત્યારબાદ પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે શું આ વ્યક્તિઓના કબજામાંથી આવા દસ્તાવેજો જપ્ત કરવા માટેના સર્ચ વોરંટ ગેરબંધારણીય છે અને તેથી ગેરકાયદેસર છે એ આધાર પર કે અસરમાં તે ફરજિયાતપણે પુરાવા રજૂ કરાવવા સમાન છે. એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે કે દસ્તાવેજની શોધ અને જપ્તી બંને અને નોટિસ અથવા સમન્સ પર તેનું ફરજિયાત

ઉત્પાદન બંને સંબંધિત વ્યક્તિ સામે કાર્યવાહીમાં પુરાવા તરીકે ઉપલબ્ધ થવાના સમાન હેતુની સેવા આપે છે, અને બીજો કોઈ પણ મત મૂળભૂત અધિકારની ગેરંટી દ્વારા આપવામાં આવતા રક્ષણને હરાવશે અથવા નબળું પાડશે. દલીલની આ લાઇન સંપૂર્ણપણે બળ વગરની નથી અને તેને બોયડ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ(૧) માં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકાની સુપ્રિમ કોર્ટનું સ્પષ્ટ સમર્થન છે.

ત્યાં જે પ્રશ્ન વિચારણા માટે આવ્યો હતો તે વાસ્તવમાં વિપરીત હતો, એટલે કે, શું તે કેસની હકીકતો પર દસ્તાવેજોનું ફરજિયાત ઉત્પાદન શોધ અને જપ્તી સમાન હતું. તે નિર્ણયમાં એવા મંતવ્યો (dicta) છે કે વ્યક્તિના ખાનગી કાગળોનું ફરજિયાત ઉત્પાદન એ શોધ અને જપ્તી છે કારણ કે તે તેના એકમાત્ર ઉદ્દેશ્યને અસર કરે છે અને આ પ્રક્રિયા દ્વારા કોર્ટ પક્ષકાર પાસેથી તેના ખાનગી પુસ્તકો અને કાગળો કઢાવી લે છે જેથી તેને દંડ માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય. તેથી, આ નિર્ણય આપણા હેતુ માટે કેટલો સુરક્ષિત માર્ગદર્શક બની શકે છે તે નક્કી કરવા માટે આ નિર્ણયની નજીકથી તપાસ કરવી જરૂરી છે. નીચેના સંજોગોમાં ત્યાં પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો. કસ્ટમ્સ રેવન્યુ લોઝ (Customs Revenue Laws) માં સુધારો કરવા માટેના એક અધિનિયમમાં, એક જોગવાઈ હતી જેણે સરકારી એટર્નીને વિરોધી પક્ષકારને તેના કબજામાંના કાગળો રજૂ કરવા માટે નોટિસ જારી કરવા કોર્ટમાં લેખિત અરજી કરવાની સત્તા આપી હતી. જો એટર્નીના મતે તે પુસ્તકોમાં એવી સામગ્રી હોય કે જે કથિત છેતરપિંડીને લગતા માલસામાનના દંડ અને જપ્તીને લગતી આવક સાથે છેતરપિંડી કરવાના

આરોપના સમર્થનમાં કથિત હકીકત સાબિત કરશે તો અરજી કરી શકાય છે. સદર કલમ દ્વારા એવી પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો કોર્ટ તેના વિવેકાધિકારમાં અરજીને મંજૂરી આપે છે જેમાં સાબિત કરવાની હકીકત દર્શાવવામાં આવી છે અને પ્રતિવાદીને દસ્તાવેજો રજૂ કરવા કહે છે, અને પ્રતિવાદી કોઈ યોગ્ય અને સંતોષકારક ખુલાસા વિના તેને રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે અથવા ઇનકાર કરે છે, તો આવા ઉત્પાદન દ્વારા સાબિત કરવા માંગેલ હકીકતના આરોપને કબૂલાત તરીકે ગણવામાં આવી શકે છે. ત્યારબાદ પ્રશ્ન એ ઉભો થયો કે શું તે કલમ હેઠળ કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલ ઉત્પાદન માટેનો આદેશ અમેરિકન બંધારણના ચોથા અને પાંચમા સુધારા દ્વારા જાહેર કરાયેલ બંધારણીય અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. આ સુધારાઓ નીચે મુજબ છે:

> સુધારો IV.
>
> "ગેરવાજબી શોધ અને જપ્તી સામે લોકોના તેમના વ્યક્તિઓ, ઘરો, કાગળો અને અસરોમાં સુરક્ષિત રહેવાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવશે નહીં; અને કોઈ પણ વોરંટ જારી કરવામાં આવશે નહીં, પરંતુ સંભવિત કારણ પર, શપથ અથવા સમર્થન દ્વારા સમર્થિત, અને ખાસ કરીને શોધવાના સ્થળ, અને જપ્ત કરવાના વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓનું વર્ણન કરતું."
>
> સુધારો V.
>
> "કોઈપણ વ્યક્તિને... કોઈપણ ફોજદારી કેસમાં, પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી

બનવાની ફરજ પાડવામાં આવશે નહીં;.."

ઉપરોક્ત કેસની હકીકતો પર, એવું માનવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન હતી કે કોર્ટ દ્વારા મંજૂર કરાયેલી અરજીના જવાબમાં દસ્તાવેજોનું ઉત્પાદન એ આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા પુરાવાનું ફરજિયાત ઉત્પાદન હતું અને તે પાંચમા સુધારાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. લઘુમતી ચુકાદાએ નીચેના ફકરામાં આ સ્પષ્ટ કર્યું:

> "કાયદા હેઠળ કોર્ટનો આદેશ અસરમાં સબપોએના ડ્યુસેસ ટેકમ (subpoena duces tecum) છે; અને જોકે આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા કાગળો સાથે કોર્ટમાં હાજર થવામાં સાક્ષીની નિષ્ફળતા માટેનો દંડ દંડ અને જેલવાસ નથી, તે એક એવો દંડ છે જેને વધુ ગંભીર બનાવી શકાય છે, એટલે કે, તેની સામેના ફોજદારી પ્રકૃતિના આરોપોને કબૂલાત તરીકે લેવામાં આવે અને કોર્ટના ચુકાદાનો આધાર બનાવવામાં આવે. કે આ તે રક્ષણની અંદર છે જે બંધારણનો હેતુ વ્યક્તિને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવા માટે મજબૂર કરવા સામે હતો, મને લાગે છે કે, એકદમ સ્પષ્ટ છે."

બહુમતી ન્યાયાધીશો, જોકે, એક પગલું આગળ ગયા અને નીચે મુજબ કહ્યું:

> "વ્યક્તિના ખાનગી કાગળોનું ફરજિયાત ઉત્પાદન એ શોધ અને જપ્તી છે."

અને ફરીથી આમ

"અમે એ સમજવામાં અસમર્થ છીએ કે કોઈ વ્યક્તિના ખાનગી પુસ્તકો અને કાગળોનો તેની વિરુદ્ધ પુરાવા તરીકે ઉપયોગ કરવા માટે જપ્ત કરવા એ તેને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવાની ફરજ પાડવા કરતા નોંધપાત્ર રીતે અલગ છે."

આમ એવા દૃષ્ટિકોણમાં કે ઉત્પાદન માટેનો આદેશ શોધ અને જપ્તી સમાન હતો અને તે કિસ્સામાં તે પાંચમા સુધારા દ્વારા પ્રતિબંધિત હેતુ માટે હતો, તેઓએ ઠરાવ્યું કે ગેરવાજબી શોધોને પ્રતિબંધિત કરતો ચોથો સુધારો પણ ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યો હતો. લઘુમતી ન્યાયાધીશોએ, જોકે, આ મત સ્વીકાર્યો ન હતો અને ધ્યાન દોર્યું હતું કે શોધ પર દસ્તાવેજની જપ્તી અને દસ્તાવેજના ઉત્પાદન વચ્ચે આવશ્યક તફાવત છે. પરંતુ અન્યથા પણ, નિર્ણય પર કાળજીપૂર્વક વિચાર કરવાથી એવું જણાય છે કે બહુમતી એ સ્પષ્ટ કરવામાં મહેનત કરી રહી હતી કે, કેસના સંજોગોમાં ઉત્પાદન માટેનો આદેશ "ગેરવાજબી શોધ અને જપ્તી" સમાન હશે અને તેથી ચોથા અને પાંચમા સુધારાઓનું ઉલ્લંઘન કરવા તરીકે ગેરબંધારણીય છે. આ કેસ, તેથી, કોઈ પણ સામાન્ય સિદ્ધાંતને સમર્થન આપતો નથી કે શોધ અને જપ્તી તમામ સંજોગોમાં પાંચમા સુધારાના ઉલ્લંઘનમાં ફરજિયાત ઉત્પાદન સમાન છે. તે નિર્ણય પોતે જ વિવિધ પ્રકારની શોધોની કાયદેસરતાને સ્પષ્ટપણે સ્વીકારે છે અને ખરેખર ચોથો સુધારો પોતે જ તે દર્શાવે છે. આમ તે નિર્ણય ખરેખર જે સ્થાપિત કરે છે તે એ છે કે ગેરકાયદેસર શોધ અને જપ્તી દ્વારા આરોપ સાબિત કરી શકે તેવા પુરાવા મેળવવા એ પાંચમા સુધારાના ઉલ્લંઘન સમાન છે. આ પ્રકાશમાં જ પછીના કેસો પણ આ નિર્ણયને

સમજ્યા છે. [જુઓ ફેલિક્સ ગોલ્ડ વિ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ(૧)].

બોયડના કેસ(૨) એ એન્ટિક વિ. કેરિંગ્ટન(૩) માં લોર્ડ કેમડેનના પ્રખ્યાત ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો છે, અને અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે પણ અમારી સમક્ષ તેના પર મજબૂત આધાર રાખ્યો છે. વિગમોરે તેમના લો ઓફ એવિડન્સ, વોલ્યુમ VIII, પૃષ્ઠ ૩૬૮ માં દર્શાવ્યું છે કે કેવી રીતે બોયડના કેસ(૨) માં તેને લગતી કેટલીક ધારણાઓ અચોક્કસ અને ગેરમાર્ગે દોરનારી હતી. જ્યારે કોઈ શંકા નથી કે લોર્ડ કેમડેન સામાન્ય સર્ચ–વોરંટની માન્યતાની તેમની વિચારણામાં, સ્વ–આરોપ સામે રક્ષણના સિદ્ધાંતનો ખૂબ ભારપૂર્વક સંદર્ભ આપે છે, તે કેસ સર્ચ વોરંટ પર જમીને ઈપ્સો ફેક્ટો (ipso facto) સ્વ–અપરાધીકરણ સમાન માનતો નથી. જે કહેવામાં આવ્યું હતું તે એ હતું કે બંનેને અંતર્ગત કાનૂની ફિલસૂફી સમાન છે, જે નીચેના ફકરા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે:

> "તે ખૂબ જ નિશ્ચિત છે કે, કાયદો કોઈ પણ માણસને પોતાના પર આરોપ લગાવવાની ફરજ પાડતો નથી; કારણ કે સ્વ–આરોપની ફરજ પાડવા માટેના જરૂરી માધ્યમો, નિર્દોષ તેમજ દોષિત પર પડતા, ક્રૂર અને અન્યાયી બંને હશે; અને એવું લાગવું જોઈએ, કે પુરાવા માટેની શોધ સમાન સિદ્ધાંત પર અમાન્ય છે. ત્યાં પણ નિર્દોષો દોષિતો સાથે ગૂંચવાઈ જશે."

એ નોંધવું જોઈએ કે લોર્ડ કેમડેનનો ચુકાદો, એક વિસ્તૃત મહાનિબંધ (dissertation) દ્વારા દર્શાવે છે કે, વિચારણા હેઠળનું સર્ચ વોરંટ અનધિકૃત

અને ગેરકાયદેસર હતું. આમ ઉપરોક્ત મત (dictum) નો સંદર્ભ માત્ર ગેરકાયદેસર શોધ પૂરતો જ છે.

તેથી, બોયડના કેસ(૧) પરથી એ દરખાસ્ત માટે સમર્થન મેળવવું અશક્ય છે કે શોધો અને જપ્તીઓ, સામાન્ય રીતે, સ્વ–અપરાધીકરણ સામેના રક્ષણના વિશેષાધિકારનું ઉલ્લંઘન છે. કાનૂની અને ગેરકાયદેસર શોધો વચ્ચેના તફાવત સાથે તે સિદ્ધાંતને આપણા બંધારણમાં આયાત કરવો પણ શક્ય નથી કારણ કે આપણા બંધારણમાં ચોથા સુધારાને અનુરૂપ એવું કંઈ જ નથી જે અદાલતોને કાનૂની અને ગેરકાયદેસર શોધો વચ્ચેના ભેદભાવ માટે ગેરવાજબીતાની કસોટી અથવા કોઈપણ સમાન માપદંડ આયાત કરવા સક્ષમ બનાવે.

અમારી સમક્ષની દલીલોમાં વ્યાપક દરખાસ્તના સમર્થનમાં ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ ની કલમ ૯૪ અને ૯૬ ની જોગવાઈ પર પણ મજબૂત આધાર રાખવામાં આવ્યો છે કે શોધ પર દસ્તાવેજોની જપ્તી એ કાયદાની વિચારણામાં દસ્તાવેજોનું ફરજિયાત ઉત્પાદન છે. કલમો નીચે મુજબ છે:

> "૯૪(૧). જ્યારે પણ કોઈ કોર્ટ, અથવા કલકત્તા અને બોમ્બે શહેરોની હદની બહાર કોઈપણ જગ્યાએ, પોલીસ–સ્ટેશનના કોઈપણ ઇન્ચાર્જ અધિકારી માને છે કે આ કોડ હેઠળ આવી કોર્ટ અથવા અધિકારી દ્વારા અથવા સમક્ષ કોઈપણ તપાસ, પૂછપરછ, ટ્રાયલ અથવા અન્ય કાર્યવાહીના હેતુઓ માટે કોઈપણ દસ્તાવેજ અથવા અન્ય વસ્તુનું

ઉત્પાદન જરૂરી અથવા ઇચ્છનીય છે, તો આવી કોર્ટ સમન્સ જારી કરી શકે છે, અથવા આવા અધિકારી લેખિત આદેશ જારી કરી શકે છે, તે વ્યક્તિને જેના કબજામાં અથવા સત્તામાં આવો દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ હોવાનું માનવામાં આવે છે, તેને સમન્સ અથવા આદેશમાં જણાવેલ સમય અને સ્થળે હાજર થવા અને તે રજૂ કરવા અથવા તે રજૂ કરવા માટે જરૂરી છે.

"૯૬(૧). જ્યાં કોઈ કોર્ટને એ માનવાનું કારણ હોય કે જે વ્યક્તિને કલમ ૯૪ હેઠળ સમન્સ અથવા આદેશ અથવા કલમ ૯૫, પેટા-કલમ (૧) હેઠળ માંગણી (requisition) મોકલવામાં આવી છે અથવા મોકલવામાં આવી શકે છે તે આવા સમન્સ અથવા માંગણી દ્વારા જરૂરી દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ રજૂ કરશે નહીં અથવા રજૂ કરે નહીં,

અથવા જ્યાં આવા દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ કોર્ટ દ્વારા કોઈ પણ વ્યક્તિના કબજામાં હોવાનું જાણીતું નથી,

અથવા જ્યાં કોર્ટ માને છે કે આ કોડ હેઠળ કોઈપણ પૂછપરછ, ટ્રાયલ અથવા અન્ય કાર્યવાહીના હેતુઓ સામાન્ય શોધ અથવા નિરીક્ષણ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવશે,

તે સર્ચ-વોરંટ જારી કરી શકે છે; અને જે વ્યક્તિને આવું વોરંટ નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યું છે, તે તેની સાથે અને તે પછી સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ અનુસાર શોધ અથવા નિરીક્ષણ કરી શકે છે.

એવું નિર્દેશ કરવામાં આવે છે કે જે પ્રક્રિયાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે એ છે કે સામાન્ય રીતે કલમ ૯૪ હેઠળ ઉત્પાદન માટે સમન્સ અથવા નોટિસ હોવી જોઈએ અને જો તેનું પાલન ન થાય અથવા મેજિસ્ટ્રેટને પાલન ન થવાની સંભાવના વિશે સંતોષ થાય તો જ સર્ચ વોરંટ જારી કરવામાં આવશે. તેથી, એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે કે આ જોગવાઈઓ જ દર્શાવે છે કે કાયદામાં શોધ અને જપ્તી એ સમન્સ પર ફરજિયાત ઉત્પાદનનો વિકલ્પ છે. અમારી સમક્ષ થોડી ચર્ચા થઈ છે કે શું કલમ ૯૪ આરોપી વ્યક્તિને લાગુ પડે છે અને શું તેમાં કોઈ ફરજિયાતપણું (compulsion) નું તત્વ છે. આ કેસના હેતુ માટે આ મુદ્દાઓ પર નિર્ણય લેવો બિનજરૂરી છે. અમે નિર્ણય લીધા વિના ધારી શકીએ છીએ કે કલમ આરોપીને લાગુ પડે છે જેમ કે કલકત્તા હાઇકોર્ટની કુલ બેન્ચ દ્વારા તાજેતરના સત્ય કિંકર રોય વિ. નિખિલ ચંદ્ર જ્યોતિષોપાધ્યાય(૧) ના કેસમાં ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. અમે એ પણ ધારી શકીએ છીએ કે કલમ ૯૪ દ્વારા કલ્પના કરાયેલ પ્રક્રિયામાં ફરજિયાતપણું નું એક તત્વ ગર્ભિત છે કારણ કે, કોઈ પણ સંજોગોમાં, પાલન ન કરવાથી સર્ચ વોરંટ હેઠળ કાયદાના રક્ષકો (minions of law) દ્વારા વ્યક્તિના પરિસરમાં અતિક્રમણ અને તેના ખાનગી કાગળોને ઉથલાવી નાખવાના અપ્રિય પરિણામો આવે છે. આ ધારણાઓ છતાં અમે ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ ની કલમ ૯૪ અને ૯૬(૧) ને એવા સિદ્ધાંતની કોઈપણ વૈધાનિક માન્યતાની આયાત તરીકે વાંચવામાં અસમર્થ છીએ કે દસ્તાવેજોની શોધ અને જપ્તી એ તેનું ફરજિયાત ઉત્પાદન છે. એ નોંધવું જોઈએ કે કલમ ૯૬(૧) માં ત્રણ વિકલ્પો છે અને અગાઉની નોટિસ અથવા સમન્સની

જરૂરિયાત અને તેનું પાલન ન કરવું અથવા આવા પાલન ન થવાની સંભાવના માત્ર પ્રથમ વિકલ્પ માટે જ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે અને બીજા અથવા ત્રીજા માટે નહીં. "સામાન્ય શોધ" અને "કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિના કબજામાં ન હોવાનું જાણીતા દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુની શોધ" આવી કોઈ જરૂરિયાત દ્વારા શરતી નથી. ખરેખર બીજા વિકલ્પ હેઠળ આવતા કેસોમાં આવી જરૂરિયાતને શક્ય પણ ન ગણી શકાય. તેથી, પ્રસ્તાવિત સિદ્ધાંત પરથી તે અનુસરે છે કે કલમ ૯૬(૧) ના બીજા અને ત્રીજા વિકલ્પોના અવકાશમાં ઓછામાં ઓછી કેટલીક શોધો અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના બંધારણીય રક્ષણની બહાર આવશે–એક વિસંગત ભેદ જેનું સિદ્ધાંત પર કોઈ વ્યાજબીપણું શોધી શકાતું નથી.

શોધને લગતા ભારતીય વૈધાનિક કાયદાના ઇતિહાસની વિચારણા પ્રસ્તાવિત સિદ્ધાંતને સમર્થન આપતી નથી. શોધ માટેની જોગવાઈઓ ક્રમિક ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડમાં જોવા મળે છે. સૌથી જૂના કોડ, ૧૮૬૧ ના એક્ટ XXV માં, દસ્તાવેજો રજૂ કરવા માટે સમન્સ અથવા નોટિસ જારી કરવા માટે કોઈ જોગવાઈ દેખાતી નથી, પરંતુ તેની કલમ ૧૧૪ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સર્ચ વોરંટ જારી કરવા માટે માત્ર એક જ જોગવાઈ હતી, જે નીચે મુજબ છે:

> "જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ એવું માને કે ગુનાની તપાસ કરવા માટે કોઈપણ વસ્તુનું ઉત્પાદન આવશ્યક છે જે આચરવામાં આવ્યો હોવાનું જાણીતું છે અથવા શંકાસ્પદ છે, તો તે આવી વસ્તુની શોધ માટે તેનું વોરંટ આપી શકે છે અને આવા વોરંટના અમલનો હવાલો ધરાવતા અધિકારી માટે આવા મેજિસ્ટ્રેટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવતા કોઈપણ ઘર અથવા સ્થળમાં આવી

વસ્તુની શોધ કરવી કાયદેસર રહેશે. આવા કિસ્સામાં મેજિસ્ટ્રેટ તેના વોરંટમાં તે ઘર અથવા સ્થળ, અથવા તેનો ભાગ સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જ્યાં સુધી જ શોધ લંબાશે."

સદર કોડની કલમ ૧૪૨ પણ હતી જે પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારીને અમુક સંજોગોમાં સુઓ મોટો (suo moto) શોધ કરવાની સત્તા આપતી હતી. આગામી ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ, ૧૮૭૨ ના એક્ટ I માં, સંબંધિત જોગવાઈઓ કલમ ૩૬૫, ૩૬૮ અને ૩૭૯ માં હતી. કલમ ૩૭૯ એ અગાઉના કોડ (૧૮૬૧ ના એક્ટ XXV) ની કલમ ૧૪૨ નું વધુ કે ઓછું પુનરાવર્તન હતું જે પોલીસ અધિકારીને સુઓ મોટો શોધ કરવાની સત્તા આપતું હતું. કલમ ૩૬૫ એ તપાસ માટે જરૂરી દસ્તાવેજના ઉત્પાદન માટે, પોલીસ અધિકારી દ્વારા અથવા કોર્ટ દ્વારા સમન્સ જારી કરવા માટેની સૌથી જૂની વૈધાનિક જોગવાઈ જણાય છે. આ પછી સર્ચ–વોરંટ જારી કરવા સંબંધિત કલમ ૩૬૮ આવી જે નીચે મુજબની શરતોમાં હતી:

"જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ એવું માને કે આચરવામાં આવેલા ગુનાની તપાસ કરવા માટે અથવા ગુનેગારની શોધ માટે કોઈપણ વસ્તુનું ઉત્પાદન આવશ્યક છે,

અથવા જ્યારે તે માને છે કે કોઈપણ ઘર અથવા સ્થળની શોધ અથવા નિરીક્ષણ દ્વારા આવી તપાસ અથવા શોધ આગળ વધશે,

તે તેનું સર્ચ–વોરંટ આપી શકે છે; અને આવા વોરંટના અમલનો હવાલો

ધરાવતા અધિકારી ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવતા કોઈપણ ઘર અથવા સ્થળની શોધ અથવા નિરીક્ષણ કરી શકે છે.

આવું વોરંટ જારી કરનાર મેજિસ્ટ્રેટ, જો તેને યોગ્ય લાગે, તો તેના વોરંટમાં તે ઘર અથવા સ્થળ, અથવા તેનો ભાગ સ્પષ્ટ કરી શકે છે, જ્યાં સુધી જ શોધ અથવા નિરીક્ષણ લંબાશે; અને આવા વોરંટના અમલનો હવાલો ધરાવતા અધિકારી પછી ફક્ત તે જ ઘર, સ્થળ અથવા નિર્દિષ્ટ ભાગની શોધ અથવા નિરીક્ષણ કરશે."

એ નોંધવામાં આવશે કે જ્યારે દસ્તાવેજોના ઉત્પાદન માટે સમન્સની પ્રક્રિયા રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમ કે ઉપર કલમ ૩૬૫ માં છે, કલમ ૩૬૮ માં સર્ચ–વોરંટ જારી કરવાની જોગવાઈને સંબંધિત વ્યક્તિ દ્વારા ઉત્પાદન માટેના સમન્સનું પાલન ન કરવાના પ્રશ્ન સાથે બિલકુલ લેવાદેવા ન હતી. માત્ર આગામી ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ, ૧૮૮૨ ના એક્ટ X માં, કલમ ૯૪ અને ૯૬ ની જોગવાઈઓ દેખાય છે જે ૧૮૯૮ ના એક્ટ V ની વર્તમાન કલમ ૯૪ અને ૯૬ ને અનુરૂપ છે, જે કેટલાક અંશે સર્ચ–વોરંટ જારી કરવાને ઉત્પાદન માટેના સમન્સનું પાલન ન કરવા અથવા પાલન ન થવાની સંભાવના સાથે જોડે છે. ઔપચારિક રીતે એ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે કે સામાન્ય સર્ચ વોરંટ જારી કરવાની જોગવાઈ ૧૮૮૨ ના પ્રોસીજર કોડમાં પ્રથમ વખત દેખાય છે અને ત્યાં પણ આવા સામાન્ય વોરંટ જારી કરવા એ ઉત્પાદન માટેના અગાઉના સમન્સનું પાલન ન કરવા પર આધારિત નથી.

તેથી, તે સ્પષ્ટ છે કે ભારતીય કાયદામાં એવી ધારણા માટે કોઈ આધાર નથી કે કોઈ વસ્તુ અથવા દસ્તાવેજની શોધ અથવા જપ્તી તેના ફરજિયાત ઉત્પાદન તરીકે ગણવામાં આવે. ખરેખર થોડું વિચાર કરવાથી જાણવા મળશે કે વર્તમાન ચર્ચા સાથે સંબંધિત હેતુ માટે બંને આવશ્યક રીતે અલગ બાબતો છે. ઉત્પાદન માટેની નોટિસ સંબંધિત પક્ષકારને સંબોધવામાં આવે છે અને તેનું પાલન કરીને તેનું ઉત્પાદન તેના દ્વારા ઉપર સમજાવ્યા મુજબ અનુચ્છેદ ૨૦(૩) ના અર્થમાં એક સાક્ષ્યલક્ષી કૃત્ય (testimonial act) બનાવે છે. પરંતુ સર્ચ વોરંટ સરકારના અધિકારીને, સામાન્ય રીતે પોલીસ અધિકારીને સંબોધવામાં આવે છે. શોધ કે જપ્તી બંનેમાંથી કોઈ પણ શોધાયેલ પરિસરના કબજેદારની ક્રિયા નથી. તે બીજાના કાર્યો છે જેના માટે તે શરણાગતિ સ્વીકારવા માટે બંધાયેલ છે અને તેથી, તે કોઈપણ અર્થમાં તેના સાક્ષ્યલક્ષી કૃત્યો નથી. અમેરિકન નિર્ણયોમાં પણ આ તફાવતના સમર્થનમાં ન્યાયિક અભિપ્રાયનો પ્રબળ પ્રવાહ છે. હેલ વિ. હેન્કેલ(૧) માં, જસ્ટિસ મેકકેન્ના તેમના અસંમતિ દર્શાવતા ચુકાદામાં નીચેના અવલોકનો કરે છે:

> "શોધ કાયદાના અધિકારી દ્વારા શોધવાનો પ્રયાસ સૂચવે છે; જપ્તી માલિકને બળજબરીથી બેદખલ કરવાનું ચિંતન કરે છે. અધિકારીની શોધ વસ્તુઓ પર જ કાર્ય કરે છે, ગુપ્ત હોઈ શકે છે, ઘુસણખોરી (intrusive) કરી શકે છે, બળ સાથે હોઈ શકે છે. સબપોએના (subpoena) ની સેવા માત્ર પક્ષકારને કાગળ પહોંચાડવી છે, જે ખુલ્લી અને પ્રામાણિક (aboveboard) છે. તેમાં અતિક્રમણ (trespass) અથવા બળનું

કોઈ તત્વ નથી."

શોધ અને જપ્તીની સત્તા એ કોઈપણ ન્યાયશાસ્ત્રની પ્રણાલીમાં સામાજિક સુરક્ષાના રક્ષણ માટે રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા છે અને તે સત્તા કાયદા દ્વારા નિયંત્રિત થવી જરૂરી છે. જ્યારે બંધારણ નિર્માતાઓએ અમેરિકન ફોર્થ એમેન્ડમેન્ટ (Fourth Amendment) ને સમાન ગોપનીયતાના મૂળભૂત અધિકારની માન્યતા દ્વારા આવા નિયમનને બંધારણીય મર્યાદાઓને આધીન ન કરવાનું યોગ્ય માન્યું છે, ત્યારે અમુક ખેંચાણયુક્ત અર્થઘટનની પ્રક્રિયા દ્વારા તેમાં સંપૂર્ણપણે અલગ મૂળભૂત અધિકારને દાખલ કરવાનું કોઈ વ્યાજબીપણું નથી. એવું માનવું પણ યોગ્ય નથી કે અનુચ્છેદ ૨૦(૩) હેઠળનું બંધારણીય રક્ષણ શોધો માટેની વૈધાનિક જોગવાઈઓ દ્વારા પરાજિત થશે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણે જે પ્રકારની શોધો સાથે સંબંધિત છીએ તે મેજિસ્ટ્રેટના અધિકાર હેઠળ છે (ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ ની કલમ ૧૬૫ હેઠળ આવતા કેસોના મર્યાદિત વર્ગના અપવાદ સાથે). તેથી, સર્ચ વોરંટ જારી કરવું એ સામાન્ય રીતે મેજિસ્ટ્રેટનું ન્યાયિક કાર્ય છે. જ્યારે આવું ન્યાયિક કાર્ય વ્યક્તિ અને અધિકારીની શોધ માટેની સત્તા વચ્ચે આવે છે, ત્યારે તેનાથી મૂળભૂત અધિકારનો કોઈ ભંગ થવાનું માની શકાય નહીં. આપણે એ વાતથી અજાણ નથી કે આ દેશમાં મેજિસ્ટ્રેસીના વર્તમાન માળખામાં, આ ન્યાયિક કાર્યનો ઉપયોગ અવારનવાર ગંભીર ભૂલને પાત્ર હોય છે, જેવો વર્તમાન કેસમાં આક્ષેપ છે. પરંતુ આવી પ્રાસંગિક ભૂલ માટે અવકાશનું અસ્તિત્વ એ બંધારણીય ગેરંટીના ભંગને માનવા માટે કોઈ આધાર નથી.

તેથી, અમારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે વર્તમાન કેસોમાં જે શોધો સાથે આપણે સંબંધિત છીએ તેને કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનના આધારે ગેરકાયદેસર તરીકે પડકારી શકાય નહીં અને આ અરજીઓ ફગાવી દેવાપાત્ર છે.

શરૂઆતમાં જણાવ્યું તેમ, અમે ફક્ત આ કેસમાં સામેલ બંધારણીય મુદ્દાઓ પર જ ધ્યાન આપ્યું છે, અને શોધની જોહુકમી (high-handedness) અને ગેરકાયદેસરતા અંગેના અન્ય આક્ષેપોને યોગ્ય અરજીઓ પર હાઈકોર્ટ સમક્ષ ઉઠાવવા અને ચર્ચા કરવા માટે ખુલ્લા રાખ્યા છે. પરંતુ અમે એ અવલોકન કર્યા વિના રહી શકતા નથી કે તે આક્ષેપો અને અમારી ધ્યાનમાં આવેલી સામગ્રી પર, અરજદારોના પક્ષે ગંભીર ફરિયાદ માટે અવકાશ હોય તેવું લાગે છે, જેની ચકાસણીની જરૂર છે.

અમે તદનુસાર આ અરજીઓને ફગાવી દઈએ છીએ પરંતુ ખર્ચ વિના.

અરજીઓ ફગાવી દેવામાં આવેલ.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========